

УДК 930.(477)«1932/1933»

DOI: 10.20535/2307-5244.49.2019.189536

Я. П. Городняк

ORCID 0000-0001-5381-7522

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Іа. Horodniak

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

**ПУБЛІКАЦІЇ ПРО ГОЛОДОМОР НА СТОРИНКАХ
ГАЗЕТИ «СВОБОДА» У 1932 Р. ЯК ДЖЕРЕЛО
ІНФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ**

*Holodomor Publications in Svoboda Newspaper of 1932
as a Source to Study Ukrainian Diaspora*

У статті проаналізовано публікації в газеті «Свобода» за 1932 р., у яких віддзеркалено події в Радянській Україні. Зіставлено видані за Сталіна закони, спрямовані на знищення українського селянства, з повідомленнями про них у пресі. Показано, що завдяки активній діяльності української діаспори та публікаціям у пресі не вдалося замовчати й приховати від світової громадськості відомості про трагічні події в Україні.

Ключові слова: українська діаспора, Голодомор, геноцид, газета «Свобода», Закон про п'ять колосків, режим паспортизації.

By implementing the policy of silencing the genocide against the Ukrainians, Stalin still could destroy the memory about the Holodomor in the Ukrainian diaspora. Media played an essential role in spreading the truth about these events. Stalin's decrees were debated in the press, private letters from Soviet Ukraine, and translations of the articles of foreign correspondents.

Since the late 1980s to 2006, the historians studied and systematized the documents proving the Holodomor to be the genocide. As a result, there is no complex research of the diaspora press of the 1930s. The objective of this article is to analyze the level of the awareness of the Ukrainians living abroad of the processes taking place in Ukraine, using the materials of the Svoboda newspaper from 1932. A wide range of special historical methods was used. In particular, problem-chronological (to reveal the evolution of thought), typological (to systematize the events in Ukraine of 1932), and historical-genetic (to trace the connections between Ukrainian diaspora perspectives and the processes in the UkrSSR).

The study shows that starting from April of 1932, the weekly newspaper Svoboda published articles about the extermination of the Ukrainians by starvation, as well as their survival strategies of mass migration to the cities or escape from the

USSR. The newspaper also analyzed Stalin's laws and discussed their implementation. For example, the messages in Svoboda highlighted facts of grain quotas, the Law of Spikelets, and the introduction of the passport regime for access to the city. Therefore, the Ukrainian diaspora was fully informed about the mechanism of the Holodomor in 1932. The publications in the mass media call for a further complex study of the awareness in the world community about the genocide of Ukrainians.

Keywords: Ukrainian diaspora, the Holodomor, genocide, Svoboda newspaper, the Law of Spikelets, passport regime.

Тему Голодомору приховували й замовчували в СРСР, тому досліджувати її почали тільки з кінця 1980-х рр. Досить довго історики збирали й класифікували документальні джерела, намагаючись довести, що Голодомор був актом геноциду українського народу. Зараз з'являється все більше досліджень того, чи знав Захід, що радянська влада знищувала українських селян. За оцінками істориків, таких як В. Марочко (Марочко, В. 2003), С. Білокінь (Білокінь, С. 2012), Т. Вронська й Т. Осташко (Вронська, Т. В. & Осташко, Т. С.), країни Європи та США були поінформовані про геноцид, який тривав у 1930-х рр., але все-таки вирішили заплочувати на це очі й далі купували зерно та встановлювали дружні відносини з СРСР. То все-таки, знав світ про Голодомор чи ні? Ця проблема потребує комплексного дослідження. Безпосередньо пресу діаспори в США та Канаді вивчали кілька дослідників: О. Хімяк (Хімяк, О. 2012), Л. Біловус (Біловус, Л. 2017), Я. Папуга (Папуга, Я. 2018) та О. Ковальчук (Ковальчук, О. 2009).

Мета цієї статті — визначити рівень обізнаності української діаспори з подіями в УСРР 1932 р. Завдання — проаналізувати публікації про Голодомор саме в часописі «Свобода». Специфіка дослідницького завдання зумовила комплексне використання низки загальнонаукових та спеціальних історичних методів. Методи аналізу й синтезу дали можливість виділити серед численних публікацій у часописі «Свобода» саме повідомлення про Голодомор. З-поміж спеціальних історичних методів застосовано проблемно-хронологічний (для послідовного висвітлення опублікованих у газеті повідомлень), типологічний (для впорядкування й узагальнення подій в Україні 1932 р.), історико-генетичний (для встановлення зв'язків між рефлексіями української діаспори та процесами в УСРР). Джерелами для цієї статті є низка газет «Свобода» за 1932 р. Вона видається в США з 1893 р. і є найстарішим українським виданням на Американському континенті. З 1921 р. цей часопис виходив щодня. 1908 р. він став офіційним органом Українського Народного Союзу — найбільшої непартійної організації в США, що помітно впливала на формування громадської думки та суспільно-політичних поглядів діаспори. 1932 р. редактором «Свободи» був громадський діяч та журналіст Омелян Рев'юк, який народився в сучасній Івано-Франківській обл.

Навесні 1932 р. голод став масовим в Україні. Це підтверджують листи В. Чубаря та Г. Петровського, а також скарги селян. «Останнім часом, побачивши, що в селян справді хліба нема, комуністи наказали селянам молоти соломі та віяти полову в надії, що там ще осталась якась зернина»¹, — так розповідала кореспонденту «Свободи» про голод на початку 1932 р. жінка, якій вдалося втекти до Чехословаччини. Окрім селян, голодували й робітники, дехто з них непритомнів на робочому місці через нестачу харчування — це загрожувало звільненням. На робітників, селян і службовців накладали «добровільні» податки, які інколи досягали розміру півторамісячної платні. Діти не мали сил ходити до школи, хворіли через недоїдання². Така продовольча ситуація була пов'язана з вивезенням зерна в січні — лютому 1932 р. для виконання хлібозаготівельного плану 1931 р. У лютому 1932 р. на першій сторінці газети «Свобода» з'явився заголовок «Москва хоче виморити голодом українських селян»³. У статті йдеться про невиконання торішнього плану через куркулів і партійних «опортуністів». Селян звинувачували в приховуванні зерна, тому почали конфіскації хліба. Вже у травні 1932 р. територія Голодомору в Україні охопила 61 район, а на червень — «мінімум 100 районів». Про це В. Чубар інформував Й. Сталіна 10 червня 1932 р. (Марочко, В. 2014, с. 13). 28 травня 1932 р. у часописі «Свобода» опублікували лист з УСРР, де були згадки про голод: «У нас у селі нема ні курки, ні качки, ні свині, ні корови. Лиш одні голодні люди лишилися», «Тут голод панує скрізь, бо вже тепер половина народу сидить без хліба. Більшість лише чекає смерті», «Влада нас так тисне, що вже далі не можна видержати». Менеджер московського бюро «Інтернешенел Нью Сервіс» Кендел Фос навмисне їздив у Харків, щоб проаналізувати ситуацію в українських селах. Він надіслав телеграму, в якій підтвердив, що селяни змушені з голоду покидати домівки. Залізничні станції перевантажені, люди по декілька днів сидять і чекають вільного місця в потязі⁴. Вже в травні 1932 р. голодування було настільки масове, що селяни втікали зі своїх сіл у пошуках кращого життя.

Інколи робітники фабрик передавали продукти в українські села для своїх сімей. Про це писав спеціальний кореспондент «Манчестер Гардіан»⁵. Усі харчові ресурси з УСРР вивозили, попри масове голодування населення.

¹ Свобода. 1932. Ч. 80.

² Що діється на Великій Україні (Від нашого кореспондента з Чехословаччини) // Свобода. Джерзи Ситі (США). Ч. 80. 6 квітня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

³ Москва хоче виморити голодом українських селян // Свобода. Джерзи Ситі (США). Ч. 37. 15 лютого 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

⁴ Правда про червоний рай // Свобода. Джерзи Ситі (США). Ч. 126. 1 червня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

⁵ Радянська Україна голодує // Свобода. Джерзи Ситі (США). Ч. 130. 6 червня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

У серпні — вересні 1932 р. в пресі української діаспори було опубліковано кілька статей про голод в Україні, причому повідомлення ставали все страшнішими. В деяких районах населення не мало хліба ще з січня 1932 р. Замість хліба селяни їли солому, сушений буряк, картоплю тощо¹. Бачили голодних селян студенти зі США, які їздили в Москву та побували в УСРР². «Цілі села стоять пустою, бо селяни вибираються до міст у надії добути поживи, щоби не згинуть з голоду. Вони переходять із міста до міста і жебрують хліба. Також приводять до міст своїх дітей, яких звичайно лишають на міських вулицях на ласку судьби»³. Студенти, проїжджаючи через Київ, бачили покинутих дітей, на яких інколи висіли таблички, де пояснювано, що батьки не хотіли бачити їхньої смерті від голоду. Але й у містах не завжди можна було врятуватися: картки на їжу давали тільки офіційно працевлаштованим, а обміняти свої пожитки на щось їстівне селяни теж не мали шансу (мешканцям міст не вистачало виділених продуктів). Щоб вижити, українці шукали їжу в лісах та на полях⁴. Не маючи сил повернутися додому, вони помирали на дорогах та під'їзних станціях.

У зв'язку з конфіскаціями зерна селяни були вимушені харчуватися сурогатами чи навіть рештками свійської худоби. Наприклад, газета «Свобода» вже 9 серпня 1932 р. містила публікацію «На Україні селяни їдять здохлятину»⁵. В статті наголошено, що влада навмисно не проводила жодних заходів для порятунку голодних. Навіть навпаки, активісти забирали останнє продовольство. Через нестачу їжі хворіла худоба, представники місцевої влади наказували її дострілювати. Дехто з селян викопував і їв рештки таких тварин, що призводило до отруєнь.

Незважаючи на поширення голоду та збільшення кількості статей про нього в пресі, все ж були кореспонденти, які симпатизували політиці Сталіна. У серпні 1932 р. на сторінках газети «Свобода» було опубліковано статтю «Нерожеві жнива у комуністів»⁶. Саме в цьому повідомленні українська діаспора вперше згадала американського журналіста Волтера Дюранті. Він був симпатиком сталінської політики й усіляко виправдовував дії радянської влади. За даними «Свободи», Дюранті вважав основним ворогом куркулів, через яких і відбувалися такі проблеми в продовольстві. На його дум-

¹ Україна перед вимиранням з голоду // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 179. 3 серпня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

² Жакливі картини голоду на радянській Україні // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 203. 31 серпня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

³ Свобода. 1932. Ч. 203.

⁴ Голод на Україні // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 251. 27 жовтня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

⁵ На Україні селяни їдять здохлятину // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 184. 9 серпня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

⁶ Нерожеві жнива у комуністів // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 190. 16 серпня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

ку, уряд швидко залагодить ситуацію, але як і коли — він не пояснює. Волтер Дюранті ніколи не мав проблем з візою в СРСР, житлом тощо (Мейс, Дж. 2016, с. 202). Він писав те, чого хотіли радянська влада і Сталін особисто: що голоду немає, що колективізація проходить швидко, що чистки виправдані. Таким чином, американське суспільство готували до того, що згодом США визнає СРСР на міжнародному рівні (це відбулося 1933 р.). Партійне керівництво в Москві віддячило іноземним журналістам за хорошу роботу пишним бенкетом¹. Окрім відомого лауреата Пулітцерівської премії Волтера Дюранті, на вечері були присутні ще два кореспонденти: Люїс Фішер (з газети «Балтимор Сон») та В. Чемберлен (з часопису «Ди Крішен Саєнс Монітор», Бостон). Тоді, коли більшість журналістів не могли потрапити на територію СРСР, інші отримували винагороди за опубліковані статті про розквіт і розбудову «раю для робітників» та мовчання про цілеспрямоване винищення українців. Щоб приховати правду про виморювання голодом цілої нації, радянська влада створювала спеціальні «показові» заводи та вулиці в містах, які й демонструвала іноземним делегаціям². Справді, окрім селян, голодували й українці в містах, адже виділених харчів бракувало. Був шанс купити собі хліба, але торгувати зерном забороняли. Воно було надзвичайно дорогим, та й гроші мав зовсім не кожен робітник.

Щоб виморити голодом українських селян, 7 серпня 1932 р. було підписано Постанову ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності»³. Вона передбачала розстріл із конфіскацією всього майна або 10 років ув'язнення за будь-яку крадіжку соціалістичної власності без урахування її розмірів. Засуджені в цих справах ні за яких умов не потрапляли під амністію. Держава викачувала з села хліб, «даруючи» колгоспникам можливість прогудуватися з присадибних ділянок. Цю постанову в народі називали «Законом про п'ять колосків». Відразу після підписання перша згадка про нього з'явилася на сторінках газети «Свобода» в повідомленні «Дальші невдачі п'ятилітки»: «Радянська влада тепер видала декрет, що за крадіж та захоплення від здачі державі різних продуктів поживи чи матеріалів, винуватців будуть розстрілювати. Особливо це торкається тих випадків, коли люди крадуть дещо з колгоспів та з інших радянських установ»⁴. Вже в кінці серпня 1932 р. в українській пресі з'явилося повідомлення про те,

¹ Москва віддячує кореспондентам за пропаганду на її користь // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 227. 29 вересня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/swwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

² Як тепер у Києві? // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 251. 27 жовтня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/swwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

³ Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності» // Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. С. 282.

⁴ Свобода. 1932. Ч. 186.

що «Розстріляно чотирьох селян і одну селянку»¹, які намагалися прийти до поля по кілька колосків. Інколи селяни навіть під страхом смерті виходили на поля вночі й шукали щось для родин.

Окрім цього, варта уваги стаття «Пекло на Радянській Україні»². Вона складається з кількох частин: листів українців із території голодування та уривків газетних статей. У листі йдеться про голод, який штучно створив Сталін, про те, що масштаби катастрофи важко описати і пояснити. Населення було приречене на смерть. Селяни гинули від непосильних податків, робітникам зарплатні не платили, шахти закривали, ціни ставали такими високими, що хліба купити було неможливо. Особливість цього листа в тому, що писав його не селянин, а робітник. Це демонструє нам голод серед українського пролетаріату, який також не підтримував сталінську політику. Рядками: «Вони в могилу загнали всю Україну»³, — підкреслено прагнення влади винищити українську націю (тобто скоїти геноцид). Одночасно з описаними подіями в УСРР, у Москві святкували 15-річчя революції, а уряди європейських держав вітали Сталіна.

Окрім опису голодування, в статті також порівняно ціни на хліб. Наприклад, у Білорусі 1 пуд (приблизно 16 кг) коштував 100–120 руб., а в Україні — 160–200 (майже вдвічі більше!). Тобто навіть на зароблені кошти не завжди можна було купити зерно. Справді, в інших республіках Радянського Союзу ситуація не була настільки катастрофічною. В цій самій статті є згадка і про те, що тисячам родин вдавалося вижити, бо їхні родичі з Москви та Ленінграда надсилали продукти.

Сталін та його прибічники звинуватили в провалі плану хлібозаготівель українських комуністів, звертаючи увагу на їхній сепаратизм та «прихований спротив». В інших республіках Союзу невиконання плану не пов'язували з місцевим керівництвом. Тому згодом, 14 грудня 1932 р., було видано Постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області⁴, в якій і було звинувачено українських комуністів у саботажі хлібозаготівель. Також указано, що слід звернути увагу на проведення українізації за правильним курсом, очистивши партію. Цей документ є переконливим підтвердженням геноциду селян України та Північного Кавказу як представників національної групи.

Щоб обмежити в'їзд селян у міста, постановою ЦВК і РНК СРСР «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової про-

¹ Свобода. 1932. Ч. 202.

² Пекло на Радянській Україні // Свобода. Джерзі Ситі (США). Ч. 279. 30 листопада 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

³ Свобода. 1932. Ч. 279.

⁴ Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області // Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007, С. 475–477.

паски паспортів» від 27 грудня 1932 р. було введено режим паспортизації. Особам, які не отримали цього документа, було заборонено жити в містах, а спроби переміщуватись у пошуках хліба та роботи кваліфікували як явище, «організоване ворогами народу Радянської влади» (Вронська, Т. В. 2003, с. 633). Інформація про введення такого режиму відразу з'явилася за кордоном, і вже 30 грудня 1932 р. про це було опубліковано статтю «Большевики впроваджують пашпорти для всього населення»¹. За даними повідомлення, людей, які не матимуть паспорта, ловитимуть на вулицях міст і арештовуватимуть.

Отже, газета «Свобода» 1932 р. опублікувала перше повідомлення про голод в Україні у квітні. Це є доказом того, що Голодомор почався не влітку 1932 р. Описля фактично щотижня в часописі з'являлися статті про виморування голодом селянства. Досить часто в газеті публікували листи з радянської України або повідомлення іноземних кореспондентів у США (Кендела Фоса, Волтера Дюранті та інших). Особливість цих передрукованих повідомлень полягала в тому, що «Свобода» не тільки перекладала тексти українською мовою, а й досить часто вставляла свої ремарки, підтверджуючи чи відкидаючи висловлену тезу автора (наприклад, у статтях Волтера Дюранті). На сторінках цього часопису публікували також статті про харчування селян після конфіскації всього продовольства. Описувано й шляхи порятунку голодних — масові переміщення до міст або втечі з СРСР. Окрім становища селянства, в повідомленнях ішлося про життя робітників, які також не мали що їсти й були невдоволені сталінською політикою. Звісно, газета реагувала й на закони, які видавав Сталін, аналізуючи їх і демонструючи їхню імплементацію (як це було з «Законом про п'ять колосків» та з запровадженням режиму паспортизації). Тобто українська діаспора певною мірою була інформована про перебіг Голодомору 1932 р., що підтверджує низка публікацій. Повідомлення в пресі потребують комплексного дослідження, яке дасть можливість проаналізувати рівень обізнаності світу про геноцид українців.

Біловус, Л. І. 2017. *Україномовна періодика у національно-культурному житті української діаспори США (1991–2017 рр.)*. Київ.

Білокін, С. 2012. *Vizum Eppio*. [Online] Available from: <https://tinyurl.com/vf3nf9e> [Accessed: 18.03.2019].

Вронська, Т. В. 2003. Запровадження паспортного режиму. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Наукова думка. С. 630–638.

Вронська, Т. В. & Осташко Т. С. 2003. Акції протесту громадсько-політичних об'єднань української еміграції в 1930-х роках. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Наукова думка, 746–796.

¹ Большевики впроваджують пашпорти для всього населення // Свобода. Джерзи Сіті (США). Ч. 304. 30 грудня 1932 р. Available from: <http://svoboda-news.com/svwp/pdf> [Accessed: 18.03.2019].

Ковальчук, О. 2009. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки: інформативні аспекти. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. Вип. 15. С. 377–400.

Марочко, В. І. 2003. Зарубіжні документальні видання. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Наукова думка. С. 72–81.

Мейс, Дж. 2016. *Україна: матеріалізація привидів*. Київ.

Папуга, Я. 2018. *Змова мовчання. Ставлення Заходу до Голодомору*. Київ.

Хімяк, О. 2012. Українська преса на Американському континенті (кінець ХІХ — початок ХХ ст.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 24. С. 27–31.

Bilovus, L. I. 2017. *Ukrainomovna periodyka u natsionalno-kulturnomu zhytti ukrainoski diaspory SSHA (1991–2017 rr.)* [Ukrainian Speaking Periodicals in National and Cultural Life of Ukrainian Diaspora in USA]. Kyiv. [In Ukrainian]

Bilokin, S., 2012. *Vizyt Errio [Visit of Errio]*. [Online] Available from: <https://tinyurl.com/vf3nf9e> [Accessed: 18.03.2019]. [In Ukrainian]

Vronska, T. V. 2003. Zaprovdzhennia pasportnoho rezhymu [Implementation of Passport Regime]. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 630–638. [In Ukrainian]

Vronska, T. V. & Ostashko T. S. 2003. Aktsii protestu hromadsko-politychnykh ob'iednan ukrainoski emihratsii v 1930-kh rokakh [Protests of Public and Political Unions of Ukrainian Emigration in 1930's]. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka, 746–796. [In Ukrainian]

Kovalchuk, O. 2009. Holodomor 1932–1933 rr. v USRR i ukrainska diaspora Pivnichnoi Ameriky: informatyvnii aspekty [Famine of 1932–1933 in UkrSSR and Ukrainian Diaspora of Northern America: Information Aspects]. *Ukraina ХХ stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 15. S. 377–400. [In Ukrainian]

Marochko, V. I. 2003. Zarubizhni dokumentalni vydannia [Foreign Documentary Publications]. *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka. S. 72–81. [In Ukrainian]

Meis, J. 2016. *Ukraina: materializatsiia pryvydiv [Ukraine: Materialization of Ghosts]*. Kyiv. [In Ukrainian]

Papuha, Ya. 2018. *Zmova movchannia. Stavlennia Zakhodu do Holodomoru [Conspiracy of Silence. West and Its Attitude to Great Famine]*. Kyiv. [In Ukrainian]

Khimiak, O. 2012. Ukrainska prеса na Amerykanskomu kontynenti (kinets ХІХ — pochatok ХХ st.) [Ukrainian Periodicals on the American Continent (Late 19th — Early 20th Cent.)]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektivy rozvytku*. Vyp. 24. S. 27–31. [In Ukrainian]